

JAROSŁAW KITA

Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii

 <https://orcid.org/0000-0002-8374-2848>

MARIA KORYBUT-MARCINIAK

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Wydział Humanistyczny, Instytut Historii

 <https://orcid.org/0000-0001-8196-5119>

PRYWATNOŚĆ W SIECI RELACJI. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Streszczenie

Czternasty tom serii *Życie prywatne Polaków w XIX wieku* poświęcony jest relacjom społecznym jako podstawowemu wymiarowi życia prywatnego. Relacje rozumiane są szeroko – jako więzi rodzinne i pozarodzinne, sieci pokrewieństwa, zależności, solidarności i konfliktów, kształtowane przez przemiany społeczne XIX w. Mobilność, urbanizacja, industrializacja, emancypacja oraz realia zaborów prowadziły do przekształceń tradycyjnych wspólnot i powstawania nowych form więzi. We wstępie przedstawiono główne kierunki badań nad relacjami w polskiej historiografii: historię rodziny i pokrewieństwa, historię emocji i intymności, badania nad migracjami oraz nad kontaktami między grupami społecznymi, wyznaniowymi i narodowymi. Prezentowany tom ukazuje relacje jako zjawisko łączące tradycję z nowoczesnością oraz jako klucz do zrozumienia mechanizmów życia społecznego i prywatnego. Zgromadzone studia pokazują, w jaki sposób Polacy XIX w. budowali, podtrzymywali i tracili więzi oraz jak wielkie procesy historyczne odzwierciedlały się w doświadczeniach jednostek.

Słowa kluczowe: prywatność, relacje, parantele, XIX w., wprowadzenie

Czternasty tom serii *Życie prywatne Polaków w XIX wieku* koncentruje uwagę na jednej z najważniejszych właściwości człowieka – nawiązywaniu relacji i budowaniu społecznej identyfikacji. Człowieka najtrafniej opisuje nie tylko to, co myśli i czyni, lecz także to, z kim pozostaje w związku – i w jakich warunkach te związki powstają, trwają, zmieniają się lub rozpadają. „Relacje” rozumiemy tu szeroko: jako styczności i interakcje

między jednostkami i grupami, jako więzi rodzinne i pozarodzinne, jako sieci zależności, solidarności i konfliktów, a także jako parantele – splątane porządki pokrewieństwa i powinowactwa, nierzadko uruchamiane w momentach kryzysu, awansu, dziedziczenia czy migracji. Taka perspektywa nie jest w polskich badaniach nad XIX stuleciem czymś całkowicie nowym, ale dopiero ostatnie dekady przyniosły wyraźne przesunięcie akcentów: od opisów struktur i instytucji ku rekonstrukcji doświadczeń, praktyk i „mikrostruktur” życia społecznego, w których relacje stają się kategorią porządkującą opowieść o nowoczesności i o trwaniu tradycji. Wszystkie dotychczas opublikowane tomy serii *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, w większym lub mniejszym stopniu dotyczyły relacji¹.

Dziewiętnaste stulecie – epoka głębokich przeobrażeń społecznych – sprzyja takim ujęciom szczególnie. Mobilność (przymusowa i dobrowolna), urbanizacja i industrializacja, emancypacja i reorganizacja porządków stanowych, ale też realia zaborów – z ich odmiennymi systemami prawnymi, administracyjnymi i symbolicznymi – sprawiały, że więzi tradycyjne bywały przecinane, a w ich miejsce powstawały nowe konfiguracje. Zmieniały się przestrzenie życia (od wsi po wielkie miasta), rytmy codzienności, języki bliskości, hierarchie władzy (również te na gruncie rodziny), a także praktyki towarzyskości i mechanizmy budowania wspólnoty. Z tej perspektywy pytanie o więzi społeczne jest zawsze pytaniem o warunki kontaktu, kanały komunikacji, formy obyczajowe, role społeczne, materialne zaplecze relacji, emocjonalne repertuary epoki oraz o czynniki trwałości i rozpadu grup.

¹ W serii ukazały się do tej pory tomy: *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Olsztyn 2013; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Portret kobiety”. Polki w realiach epoki*, t. 1, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Portret kobiety”. Polki w realiach epoki*, t. 2, red. J. Kita, M. Sikorska-Kowalska, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Portret kobiety”. Polki w realiach epoki*, t. 3, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, M. Klempert, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Świat dziecka”*, t. 5, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2016; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Moda i styl życia”*, t. 6, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2017; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Prywatne światy zamknięte w listach*, t. 7, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2018; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. O mężczyźnie (nie)zwykajnie*, t. 8, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2019; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Kariera w optyce prywatności*, t. 9, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2020; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Marginesy*, t. 4, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2021; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. W zwierciadle rzeczy*, t. 10, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2022; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Perspektywa stołu*, t. 11, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2023; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Śmiech, humor, satyra*, t. 12, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2024; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Requiem*, t. 13, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2025.

W polskiej historiografii XIX w. badania nad relacjami rozwijały się w kilku, częściowo nakładających się polach. Najbardziej rozbudowane i najdłużej obecne są oczywiście studia nad rodziną². W klasycznych ujęciach rodzina pojawiała się jako instytucja: ekonomiczna (gospodarstwo, majątek, dziedziczenie), prawna (małżeństwo, władza rodzicielska, status kobiet), religijna (sakrament, normy moralne), a także narodowo-kulturowa (dom jako nośnik pamięci i wzorów). Nowsze badania przesuwają nacisk ku rodzinie jako przestrzeni negocjacji i praktyk: jak rodzina funkcjonowała w codzienności, jak zarządzano bliskością i dystansem, jak przeżywano konflikt, stratę, wstyd, dumę, jak rozkładała się władza w domu, i w jaki sposób uwarunkowania ekonomiczne oraz przemiany kapitalistyczne przebudowywały rolę kobiety, mężczyzny i dzieci³. Zwraca się przy tym coraz większą uwagę na różnice środowiskowe: inaczej działały mechanizmy relacyjne w rodzinach ziemiańskich i arystokratycznych – inaczej w mieszczaństwie i warstwie inteligencji, jeszcze inaczej wśród robotników i w społecznościach chłopskich⁴. Z obszarem badań nad rodziną wiążą się badania nad kanałami pokrewieństwa i powinowactwa, które często pełniły funkcje wykraczające poza rodzinę rozumianą wąsko. W polskiej historiografii już od schyłku XX w. dostrzegalny jest rozwój badań nad rodami arystokratycznymi i ziemiańskimi⁵.

Drugim, intensywnie rozwijającym się polem, które obejmuje obszar relacji i więzi jest historia emocji i intymności, rozumiana jako badanie repertuarów uczuć, sposobów ich nazywania i okazywania, a także kulturowych

² Do prekursorskich studiów na rodziną na gruncie polskiej historiografii należą: *Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim*, red. D. Kałwa, A. Walaszek, A. Żarnowska, Warszawa 2005; *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kukło, Warszawa 2008; *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. P. Guzowski, C. Kukło, Białystok 2014.

³ Przykładowo vide: A. Bołdyrew, *Matka i dziecko w rodzinie polskiej. Ewolucja modelu życia rodzinnego w latach 1795–1918*, Warszawa 2008; A. Barzycka-Paździor, *Ojcostwo w drugiej połowie XIX i na początku XX w. Szkice z dziejów rodziny galicyjskiej*, Kraków 2019.

⁴ M. Siennicka, *Rodzina burżuazji warszawskiej i jej obyczaj: druga połowa XIX i początek XX wieku*, Warszawa 1998; A. Chlebowska, *Stare panny, wdowy i rozwiedzione. Samotne szlachcianki w Prusach w latach 1815–1914 na przykładzie prowincji Pomorze, Szczecin* 2012; N. Kapuścińska-Kmiecik, *Zdrada małżeńska w dziewiętnastowiecznych pałacach i dworach ziemiańskich*, Łódź 2013; A. Staniszevska, „Jak Ty będziesz zadowolony, to i ja będę zadowolona”. *Listy Pauliny i Aleksandra Wielopolskich z lat 1860–1862*, opr. A. Staniszevska, Łódź 2025.

⁵ Na uwagę zasługują: S. Cynarski, *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia*, Warszawa 1996; K. Karolczak, *Dzieduszyccy. Dzieje rodu. Linia poturzycko-zarzecka*, Kraków 2000; idem, *Rodzina Dzieduszyckich herbu Sas w XIX i XX wieku*, Warszawa 2013; P. Biliński, *Moszczyńscy. Studium z dziejów łoniowskiej linii rodu w XIX wieku*, Kraków 2006; J. Popek, *Ród Tyszkiewiczów z Weryni w XIX wieku*, Kraków 2019; A.A. Duda, *Ordynat ołycki książę Janusz Radziwiłł i jego rodzina*, Lublin 2024.

scenariuszy bliskości. W ostatnich dwóch dekadach w polskiej humanistyce wyraźnie umocniła się perspektywa historii emocji i szerzej – historii afektywnej, czego wyrazem są zarówno tomy prezentujące narzędzia badań⁶, jak i rozwój refleksji metodologicznej nad możliwością „czytania” emocji w źródłach (m.in. wokół empatii)⁷. Równolegle powstają monografie i studia, w których emocje są osią interpretacyjną procesów społecznych i doświadczeń⁸ lub kategorią analizy codzienności i egodokumentów⁹. W polskich badaniach XIX w. wyraźnie widać rosnące zainteresowanie historią emocji, o czym świadczy zorganizowana przez Wydział Historii i Wydział Nauk o Kulturze i Sztuce Uniwersytetu Warszawskiego VII Ogólnopolska Konferencja Naukowa Historyków XIX wieku (2024 r.), której podtytuł brzmiał: „Emocje i zmysły w perspektywie historycznej: źródła, metody, interpretacje”¹⁰.

Trzeci obszar – szczególnie ważny w kontekście XIX w. – to relacje kształtowane przez mobilność: migracje edukacyjne, ekonomiczne i polityczne, a także doświadczenie zesłania. W takiej sytuacji relacja staje się jednocześnie narzędziem adaptacji i przetrwania: sieć znajomości pomaga oswoić obce środowisko, znaleźć pracę, mieszkanie, wsparcie symboliczne i materialne. Jednocześnie mobilność prowadzi do redefinicji więzi rodzinnych: rodzina „na odległość” zaczyna funkcjonować poprzez listy, przekazy, pośredników, rytuały pamięci. Badania nad mobilnością w XIX w. coraz częściej opisują migracje nie tylko jako przepływ ludności, lecz jako proces reorganizujący sieci relacji: od „łańcuchów” wiejsko-miejskich i zarobkowych po środowiska studenckie i wspólnoty politycznej emigracji¹¹.

⁶ *Historie afektywne i polityki pamięci*, red. E. Wichrowska, A. Szczepan-Wojnarska, R. Sendyka, R. Nycz, Warszawa 2015; M. Ciechowicz, *Uczucia i metodologia: idee badania historii w pismach Joachima Lelewela z lat 1815–1824*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2024, nr 69/3, s. 9–25.

⁷ M. Podsędek, *Empatia jako narzędzie historyka — możliwości i ograniczenia wykorzystywania empatii w badaniu przeszłości*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2019, t. 49, s. 387–402.

⁸ M. Zaremba, *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Warszawa 2012; K. Woniak, *Zwangswelten. Emotions- und Alltagsgeschichte polnischer „Zivilarbeiter” in Berlin 1939–1945*, Paderborn 2020.

⁹ P. Grobelna-Mazurek, B. Manyś, *Uczucia, emocje i postawy życiowe Anny z Mycielskich Radziwiłłowej w świetle jej listów. Przyczynek do badań nad kobietami z kręgów magnackich Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Zapiski Historyczne” 2019, t. 84, z. 3, s. 57–79.

¹⁰ <https://historia.uw.edu.pl/vii-ogolnopolska-konferencja-naukowa-historykow-xix-w-cfp/> [dostęp: 10.12. 2025].

¹¹ *Vide*: A. Janicki, *Studenci polscy na Politechnice Ryskiej w latach 1862–1918*, t. 1–2, Gdańsk 2005; K. Marchlewicz, *Wielka Emigracja na Wyspach Brytyjskich (1831–1863)*, Poznań 2008; J. Kuzicki, *Nieś wiarę i nadzieję na obcej ziemi. Polskie duchowieństwo katolickie w życiu religijnym i polityczno-społecznym Wielkiej Emigracji we Francji (1831–1863)*, Rzeszów 2014; S. Leończyk, *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*,

Czwartym polem, które dobitnie pokazuje specyfikę ziem polskich, są relacje „między”: między stanami, wyznaniem, narodami i językami, między jednostkami niespokrewnionymi (np. przyjaźń, koleżeństwo, współlokatorstwo), między przełożonymi i podwładnymi, między członkami grupy zawodowej, osobami zrzeszonymi w konkretnej organizacji itp. W XIX w. relacje te przenikały zarówno sferę publiczną, jak i prywatną, miały różną temperaturę i intensywność, wiązały się z różnymi stanami emocjonalnymi¹².

Tom oddawany do rąk czytelnika jest próbą uchwycenia XIX w. jako epoki, w której relacje są równocześnie dziedzictwem i projektem: dziedzictwem tradycyjnych form wspólnoty (rodziny, sąsiedztwa, stanu, wyznania), ale też projektem budowanym na nowo w warunkach mobilności, nowoczesnej ekonomii, przemian obyczajowych i napięć tożsamościowych. Relacje w XIX w. tworzą mapę świata prywatnego. Widać na niej różnorodność połączeń – poczynając od domu i rodziny, przez kręgi towarzyskie i środowiskowe, po wspólnoty „na odległość”, których spoiwem bywał list, pamięć, pamiątka, interes, wspólna praca, wiara lub idea. W tym sensie proponowana w tomie perspektywa nie jest jedynie opisem „wątków obyczajowych”, lecz narzędziem umożliwiającym zrozumienie mechanizmów społecznych. Relacje – ich języki, praktyki, materialne formy i instytucjonalne ramy – pozwalają lepiej zrozumieć, jak Polacy XIX w. budowali poczucie wspólnoty (krwi, interesów, narodu, kultury, religii), jak podtrzymywali więzi i jak je tracili. A także: jak w przestrzeni prywatnej odbijały się procesy wielkie, ale przeżywane zawsze w skali pojedynczych biografii.

Prezentowane artykuły i szkice są pokłosiem obrad podczas XII sesji naukowej „Życie prywatne Polaków w XIX w. Relacje – więzi – parantele”, zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Łódzkiego, Instytut Historii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego oraz oddziały łódzki i olsztyński Polskiego Towarzystwa Historycznego (Łódź, 10–11 października 2024 r.). Autorzy artykułów reprezentują trzynaście polskich ośrodków naukowych:

Warszawa 2017; J. Trynkowski, *Polski Sybir. Zesłańcy i ich życie. Narodziny mitu*, Warszawa 2017; *Dla przyjemności i z konieczności. Na szlakach ziemiańskich podróży w XIX i XX wieku. Studia i materiały Muzeum Ziemiaństwo w Dobrzycy*, t. 8, red. S. Borowiak, Dobrzyca 2020.

¹² *Wieś a dwór na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. W. Caban, M.B. Markowski, Kielce 1999; *Dwór a społeczności lokalne na ziemiach polskich w XIX wieku*, red. W. Caban, M.B. Markowski, M. Przeniosło, Kielce 2008; S. Borowiak, *Dwór a wieś folwarczna w Poznańskim w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku*, Poznań 2020; M. Krisań, *Chłopi wobec zmian cywilizacyjnych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX — początku XX wieku*, Warszawa 2008; *Między współpracą a odrzuceniem – Żydzi i Polacy w XIX i XX wieku*, red. Z. Trębacz, Warszawa 2021; B. Hud, *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku: zarys konfliktów społeczno-etnicznych*, Zalesie Górne 2013; A. Chwalba, *Polacy w służbie Moskali*, Warszawa–Kraków 1999; *Polacy w oczach Rosjan – Rosjanie w oczach Polaków*, red. R. Bobryk, J. Faryna, Warszawa 2000.

Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Zielonogórski, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im J. Długosza w Częstochowie, Akademię Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie, Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Muzeum Narodowe w Krakowie. Teksty prezentują różnorodne podejścia metodologiczne i obejmują bardzo szeroki obszar zagadnień – poczynając od relacji rodzinnych poprzez relacje rówieśnicze, przyjacielskie, sąsiedzkie, więzi zawodowe po relacje międzywyznaniowe, religijne, międzykulturowe. W strukturze tomu wydzielono cztery obszary tematyczne: *I – Rodzina i parantele*, *II – Komunikacja więzi: listy i materialne nośniki relacji*, *III – Przyjaźń i formy wspólnotowości*, *IV – Relacje hierarchiczne, międzygrupowe i międzywyznaniowe*.

Pierwszy, najobszerniejszy rozdział: *Rodzina i parantele*, ukazuje rodzinę jako podstawową przestrzeń kształtowania więzi w XIX w. – od relacji małżeńskich i rodzicielskich po parantele – ujmując je równocześnie w wymiarze emocjonalnym, obyczajowym i komunikacyjnym. Otwiera go artykuł Jacka Szpaka, *Księcia Leona Sapiehy relacje rodzinne*. Autor prezentuje relacje rodzinne księcia Leona Sapiehy (1802–1878) z żoną Jadwigą z Zamoyskich oraz dziećmi, ukazując prywatny wymiar życia jednej z najważniejszych postaci galicyjskiej elity politycznej i ekonomicznej. Podstawą analizy jest obszerna korespondencja małżeńska (zachowana przede wszystkim w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie), która – w warunkach częstych rozłąk wynikających z obowiązków publicznych księcia oraz wyjazdów zdrowotnych żony i dzieci – staje się głównym narzędziem podtrzymywania więzi, wymiany informacji i emocjonalnego wsparcia. Autor pokazuje małżeństwo Sapiehów jako relację opartą na partnerstwie i zaufaniu. Jadwiga występuje w listach jako przyjaciel, powiernik i doradca, z którym Leon omawia sprawy rodzinne, gospodarcze i polityczne. Istotnym wątkiem jest doświadczenie chorób i śmierci dzieci (siedmioro z ośmiorga zmarło w dzieciństwie) oraz sposoby przeżywania żałoby i podtrzymywania pamięci o zmarłych, a także napięcie między uczuciową bliskością a normami epoki nakazującymi surowe wychowanie.

Aleksandra Staniszevska w artykule, *Miłość, lojalność czy powinność? O małżeństwie margrabiego Aleksandra i Pauliny z Potockich Wielopolskich* podejmuje analizę relacji małżeńskiej Pauliny z Potockich Wielopolskiej (1813–1895) i margrabiego Aleksandra Wielopolskiego (1803–1877), ujmując ją przede wszystkim w perspektywie doświadczenia i sprawczości kobiety funkcjonującej w ramach XIX-wiecznego modelu patriarchalnego.

Podstawowym materiałem źródłowym jest korespondencja małżonków oraz listy i zapiski innych członków rodziny przechowywane w Archiwum Państwowym w Kielcach (zespół Archiwum Ordynacji Myszkowskich), zestawione z literaturą parenetyczną epoki, co pozwala skonfrontować praktykę życia rodzinnego z normatywnymi ideałami „dobrej żony”. Autorka pokazuje związek Wielopolskich jako relację niejednoznaczną: z jednej strony opartą na emocjonalnej bliskości, lojalności i codziennej trosce Pauliny o zdrowie, reputację i sprawy męża, z drugiej – naznaczoną napięciami wynikającymi z długich nieobecności Aleksandra, trudów zarządzania domem i majątkiem oraz kryzysów zaufania (w tym podejrzeń o niewierność). Istotnym wątkiem jest także rola Pauliny jako faktycznej organizatorki życia domowego w okresach rozłąki: nadzór nad sprawami gospodarskimi, służbą, inwestycjami oraz troska o wizerunek rodziny. Równocześnie tekst wydobywa mniej oczywisty wymiar relacji małżeńskiej: udział Pauliny w „męskim” świecie polityki, jej funkcję pośredniczki informacyjnej i doradczej, a także uczestnictwo w sieciach kontaktów elit (sondowanie nastrojów, przekazywanie opinii, mediotowanie w korespondencji z kluczowymi współpracownikami męża). Analiza korespondencji pozwala uchwycić, jak w małżeństwie arystokratycznym splatały się uczucie, obowiązek i interes, oraz jak w ramach ograniczeń epoki możliwe było negocjowanie ról i wpływu w relacji partnerskiej.

W tekście Adrianny Czekalskiej, *„Na żałobnej karcie przychodzi nam znów zapisać ubytek” – rodzinny konflikt o spadek po śmierci Władysława Walewskiego z Miłonic* został przedstawiony wieloletni spór spadkowy w rodzinie Walewskich, pokazując, jak konflikt o majątek potrafił doprowadzić do rozpadu paranteli i utrwalenia wrogości na kolejne pokolenia. Autorka rekonstruuje przebieg procesu o unieważnienie testamentu – od okoliczności jego sporządzenia w warszawskim szpitalu św. Ducha, przez spór o stan świadomości testatora i rolę otoczenia, po kolejne instancje sądowe – zakończonych dopiero w 1902 r. Podstawę źródłową stanowią rękopisy z archiwum podworskiego (zespół Archiwum Kazimierza Walewskiego z Tubądzina) oraz relacje prasowe z „Kuriera Warszawskiego”, które pozwalają uchwycić zarówno mechanizmy konfliktu rodzinnego, jak i jego rezonans w opinii publicznej.

Tematykę rodziny ziemiańskiej podejmuje także tekst Jarosława Kity zatytułowany *Aby zachować majątek w swoich rękach? Związki małżeńskie w rodzinach ziemiańskich zawarte za dyspensą władz kościelnych*. W XIX-wiecznej rodzinie ziemiańskiej najczęściej o mariażach dzieci decydowali przede wszystkim ich ojcowie, sporadycznie matki, w przypadku kiedy były wdowami, albo rada rodzinna. O związkach małżeńskich nieraz decydowało uczucie pomiędzy młodymi, jednak najczęściej czynnikiem decydującym były związki rodzinno-majątkowe. Zdarzało się nawet, iż kierując się interesem

majątkowym, układami rodzinnymi, przyjacielskimi i dobrosąsiedzkimi decydowano o zawieraniu małżeństw pomiędzy osobami blisko ze sobą spokrewnionymi i spowinowaconymi, np. wuj z siostrzenicą czy też siostra zmarłej żony ze szwagrem. W takich przypadkach o zgodzie na mariaż decydowały władze kościelne, które całkiem często dla przedstawicieli środowiska ziemiańskiego korzystały z dyspensy. Proces taki został przedstawiony na wybranych przykładach osób wywodzących się ze znanych rodzin elity ziemiańskiej.

Niewielki szkic pt. *Rola żony w rodzinie przemysłowców na przykładzie Natalii Charytonienko z domu Leszczyńskiej (1829–1904). Próba analizy autorstwa Olgi Gaidai* analizuje rolę Natalii Charytonienko z domu Leszczyńskiej – żony cukrownika Iwana Charytonienki – jako przykładu funkcjonowania modelu żony w pierwszym pokoleniu rodzin przemysłowców. Autorka pokazuje tradycyjny podział ról: mąż koncentruje się na interesach, natomiast żona odpowiada za dom, służbę, wychowanie i edukację dziecka, a także aktywność dobroczynną, która stanowi ważny element budowania prestiżu i społecznej pozycji rodziny. Tekst akcentuje również znaczenie pochodzenia Natalii (polskie korzenie rodziny Leszczyńskich) i powiązań małżeńskich w środowisku kupiecko-przemysłowym, a także zwraca uwagę na relacje między prywatnością a sferą publiczną – widoczne w gospodarowaniu majątkiem, kształtowaniu wizerunku oraz w działaniach charytatywnych i edukacyjnych.

W kolejnym tekście autorstwa Jarosława Macieja Zawadzkiego pt.: *„Wiktoria co czytać potrafiła”. Krąg rodzinny Wiktorii z Kozieleckich primo voto Kordziak, secundo voto Sosnowskiej (1885–1971) ze wsi Krocze, pow. płoński* zaprezentowane zostały losy Wiktorii z Kozieleckich (1885–1971), dorastającej na północnym Mazowszu w realiach powłaszczeniowej wsi. Autor pokazuje jak doświadczenia mobilności – przede wszystkim emigracja ojca do USA – wpływały na kształt więzi rodzinnych oraz podział ról opiekuńczych. W centrum opowieści znajduje się nie tylko sama Wiktoria, lecz także jej babka Kunegunda Obyc, która przejmując funkcje „matkowania”: organizuje wychowanie, elementarną edukację oraz w decydujących momentach współkształtuje wybory życiowe wnuczki. Autor śledzi, jak relacje rodzinne podtrzymywane są na odległość (pieniądze, listy, fotografie), jak wyglądają strategie przetrwania w sytuacjach kryzysowych (wdowieństwo, bieda, rozłąka, wojna), a także jak pamięć rodzinna i przekaz ustny stają się ważnym nośnikiem wiedzy.

Ewa Romańczak w artykule: *Koligacje rodzinne na przykładzie muzyków kapeli jasnogórskiej w XIX wieku* przybliżyła sieć powiązań rodzinnych i społecznych, które kształtowały się wokół kapeli jasnogórskiej w XIX w. – środowiska zawodowego funkcjonującego w ścisłym związku z klasztorem

paulinów. Autorka pokazuje, że „koligacje” w tym świecie nie ograniczały się do pokrewieństwa i powinowactwa w sensie formalnym: obejmowały również relacje oparte na wspólnym miejscu życia i pracy, wzajemnym wsparciu, opiece oraz lojalności wobec wspólnoty. Tekst oparty jest o materiały źródłowe z Archiwum Jasnogórskiego w Częstochowie.

Kinga Raińska w szkicu opartym na dziewiętnastowiecznych poradnikach i kodeksach obyczajowych prezentuje jak w owym wieku ewoluowały relacje dzieci z rodzicami i jednocześnie jak literatura normatywna utrzymywała za razem tradycyjny, patriarchalny model rodziny. Córka prezentowała się jako osoba zobowiązana do bezwarunkowej wdzięczności, posłuszeństwa i pracy na rzecz domowego porządku. Tekst szczegółowo omawia repertuar oczekiwań wobec dziewcząt – od codziennych form okazywania szacunku (sposób mówienia, zachowanie w salonie, dyskrecja) przez zasady uczestnictwa w życiu towarzyskim, po przygotowanie do małżeństwa i macierzyństwa. Ważnym wątkiem jest asymetria relacji: poradniki promują szczególną, poufną więź córki z matką (matka jako powierniczka i przewodniczka), przy jednocześnie zalecaniu większego dystansu wobec ojca. Artykuł pozwala uchwycić, jak poradniki – niezależnie od różnic statusowych – modelowały język powinności i emocji w rodzinie, a także jak normy te współistniały z doświadczeniem epoki widocznym w pamiętnikach i wspomnieniach.

Alicja Kałuża w szkicu: *Mulieres viris suis subditae sint* przedstawia małżeństwo na ziemiach polskich w XIX w. jako instytucję, w której relacje między małżonkami były silnie ukształtowane przez normy religijne, obyczajowe i przede wszystkim prawne. Autorka omawia, jak *Kodeks Napoleona*, *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego* oraz *Prawo o małżeństwie* z 1836 r. sankcjonowały przewagę męża i ograniczały samodzielność żony (zwłaszcza w zakresie zarządu majątkiem i podejmowania czynności prawnych). Ważną część tekstu stanowią przykłady sporów małżeńskich i batalii sądowych zaczerpnięte z prasy (m.in. „Gazety Sądowej Warszawskiej”), które pozwalają zobaczyć, jak normy i przepisy działały w praktyce: jakie konflikty ujawniały się wokół pieniędzy, posagu, separacji czy alimentów oraz w jakich sytuacjach kobiety próbowały korzystać z narzędzi prawnych, by bronić swoich interesów.

Mateusz Śliwiński w kolejnym tekście analizuje problem autorytetu ojca w polskiej literaturze XIX w., wskazując na dwa główne czynniki kształtujące sposób przedstawiania postaci ojcowskich: dominujące nurty literackie oraz osobiste doświadczenia autorów. W romantyzmie ojciec ukazywany był przede wszystkim jako patriota, przywódca i moralny wzorzec, czego przykładami są Jacek Soplica czy bohaterowie dramatów Juliusza Słowackiego. Pozytywizm przesunął akcent na społeczne i wychowawcze obowiązki ojca, eksponując jego rolę w codziennym życiu rodziny. Analiza biografii Adama Mickiewicza,

Juliusza Słowackiego, Bolesława Prusa, Stefana Żeromskiego, Marii Konopnickiej, Henryka Sienkiewicza i Elizy Orzeszkowej wskazuje, że doświadczenia z dzieciństwa, relacje z ojcem lub jego brak często znajdowały odzwierciedlenie w kreowanych postaciach literackich. W wielu przypadkach twórczość stawiała się sposobem przepracowania osobistych przeżyć, a obraz ojca wykraczał poza schematy narzucane przez epokę. W końcu XIX w. na przemiany tego wzorca wpływały również idee emancypacyjne, prowadzące do osłabienia tradycyjnego modelu patriarchalnej rodziny i wzmocnienia pozycji matki. Wyniki analizy wskazują, że biografia twórcy była często czynnikiem silniej determinującym literacki obraz ojcostwa niż sama epoka literacka.

Wojciech Gruchała w tekście *Rodowody Baryki* interpretuje kategorię „rodowodu” w *Przedwiośniu* Stefana Żeromskiego jako narzędzie opisu relacji rodzinnych i dziedziczenia tożsamości w epoce przełomu. Autor pokazuje, że choć narrator na początku powieści redukuje problem rodziny nowoczesnego człowieka do relacji z ojcem i matką, to w toku narracji Cezary Baryka otrzymuje dwa „rodowody” wpisane w doświadczenie pokolenia autora: mit szlacheckich korzeni (Sołowijówka, pamięć o przodkach i utraconym majątku po represjach popowstaniowych) oraz opowieść o modernizacyjnej obietnicy postępu (inżynier Baryka i wizja „szklanych domów”). W obu przypadkach dziedzictwo rodowe okazuje się kruche i podważone: majątek nie istnieje, pamiętnik ginie, utopia nie znajduje potwierdzenia, a same rodzinne narracje zostają ujęte w konwencje osłabiające ich wiarygodność (gawędowy pastisz, dialogiczna gra). W rezultacie artykuł wydobywa napięcie między tradycyjnym modelem przekazu „z pokolenia na pokolenie” a doświadczeniem młodych po I wojnie światowej, dla których rodzina i rodowód stają się raczej problemem niż stabilnym oparciem.

Drugi rozdział monografii zatytułowany *Komunikacja więzi – listy i materialne nośniki relacji* pokazuje jak korespondencja i przedmioty stają się narzędziami analizy sieci powiązań oraz języków bliskości. Autorzy przyglądają się zarówno „dużej” skali relacji widocznej w rejestrze tysięcy listów jak i relacjom odczytywanym z pojedynczych biletów, wykonanych własnoręcznie pamiątek i gestów epistolograficznych. Tę część rozpoczyna tekst, „*Urzędnik w sieci*”. Analiza sieci społecznych w badaniach korespondencji. *Casus Artura Dolińskiego (1831–1909)* autorstwa Marii Korybut-Marciniak. Artykuł pokazuje możliwości zastosowania analizy sieci społecznych (SNA) w badaniach korespondencji na przykładzie rejestru listów wysłanych przez Artura Dolińskiego w latach 1852–1900 (ok. 4650 wpisów). Autorka konstruuje skierowaną, ważoną ego-sieć nadawcy, porządkuje i normalizuje metadane (daty, adresaci, miejscowości), a następnie analizuje dynamikę kontaktów w czasie i przestrzeni, wskazując rdzeń relacji, kluczowe węzły i „strefy styku”

między różnymi sferami życia (rodzina, praca, towarzyskość, interesy). Tekst argumentuje, że SNA nie zastępuje lektury jakościowej egodokumentów, lecz działa jako „kompas badawczy”: pozwala zadawać bardziej precyzyjne pytania o trwałość więzi, mobilność i zakorzenienia społeczne jednostki.

Urszula Król w niewielkim szkicu analizuje XIX-wieczną popularność pamiątek z włosów – biżuterii, haftowanych kompozycji oraz przechowywanych pukli – jako materialnych nośników więzi rodzinnych, przyjacielskich i uczuciowych. Autorka osadza zjawisko w dłuższym trwaniu (od praktyk relikwiarских i klejnotów „memento mori” po sentymentalną kulturę romantyzmu), wskazując z jednej strony na instytucjonalizację wytwórczości pamiątek, a z drugiej na domowe praktyki rękodzielnicze, które podnosiły emocjonalną wartość przedmiotów i gwarantowały „autentyczność”. Centralnym problemem jest funkcja tych obiektów w podtrzymywaniu relacji: kompensowanie nieobecności, publiczne poświadczenie przywiązania, budowanie pamięci po zmarłych oraz przekształcanie prywatnych pamiątek w „relikwie” osób wybitnych.

W szkicu Marty Kłak-Ambrożkiewicz znajdujemy analizę relacji rodzinnych, przyjacielskich i zawodowych wybitnego artysty Jana Matejki. Autorka wykorzystuje do tego celu zachowane bilety wizytowe, listy i wspomnienia związane z krakowskim środowiskiem artystycznym drugiej połowy XIX w. Punktem wyjścia jest bilet wizytowy skierowany do Izydora Jabłońskiego, który staje się pretekstem do analizy form towarzyskiej komunikacji i języków bliskości w kręgach artystów, pedagogów i współpracowników Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie. Tekst ukazuje, jak relacje te kształtowały się w codziennych praktykach (spotkania domowe, muzykowanie, wzajemna pomoc przy pracach artystycznych, wsparcie instytucjonalne), a także jak ulegały napięciom i „ochłodzeniom” na tle zobowiązań finansowych czy sporów środowiskowych.

Paweł Gługła w tekście: *Relacje i więzi rodzinne w wybranej XIX-wiecznej młodzieńczej korespondencji Jacka Malczewskiego* analizuje wybrane listy kolejnego znakomitego artysty-malarza, Jacka Malczewskiego, które dokumentują intensywność więzi z najbliższymi oraz sposoby podtrzymywania relacji w sytuacji edukacyjnej i przestrzennej separacji. W centrum interpretacji znajdują się relacje syna z rodzicami i rodzeństwem. Autor konstatuje, że listy ujawniają model rodziny o strukturze patriarchalnej, lecz budowanej nie tyle na surowej dyscyplinie, ile na językach troski, szacunku i emocjonalnej bliskości, co czyni epistolografię Malczewskiego istotnym dopełnieniem biografii artysty i świadectwem codziennych praktyk relacyjnych.

Artykuły zamieszczone w rozdziale III pt.: *Przyjaźń i formy wspólnotowości* przenoszą uwagę z rodziny na relacje budowane poza domem: przyjaźnie,

kręgi rówieśnicze i sieci środowiskowe, które w XIX w. stanowiły ważny zasób kapitału społecznego, a zarazem przestrzeń kształtowania postaw obywatelskich.

Pierwszy artykuł w tej części, autorstwa Małgorzaty Karpińskiej, ukazuje przyjaźń Karola Sienkiewicza i Piotra Kopczyńskiego (ur. 1793) jako relację kształtowaną przez wspólne doświadczenia szkolne (Winnica, Liceum Krzemienieckie), sąsiedztwo majątków na Kijowszczyźnie oraz przynależność do kręgu klienteli Adama Jerzego Czartoryskich, a następnie poddaną próbie w warunkach politycznej polaryzacji epoki powstania listopadowego i emigracji. Autorka rekonstruuje mechanizmy powstawania i podtrzymywania więzi (wspólnota pochodzenia, praktyki towarzyskie, relacje rodzin obu stron, tradycje świątecznych spotkań) oraz czynniki jej erozji, wskazując na rolę narastających różnic światopoglądowych i napięć osobowościowych, które w 1831 r. doprowadziły do konfliktu w „powstańczej Warszawie” i zerwania kontaktu na emigracji. Podstawę źródłową stanowią przede wszystkim obszerne rękopiśmienne dzienniki Piotra Kopczyńskiego z lat 1831–1834, uzupełnione materiałami z Biblioteki Książąt Czartoryskich i Biblioteki Narodowej.

Z kolei Jolanta Załęczny w tekście: *Od dziewczęcych przyjaźni do kobiecej służby na rzecz Ojczyzny i społeczeństwa. O dojrzewaniu i relacjach w kręgu klaudynek*, analizuje proces kształtowania się więzi w środowisku lwowskich uczennic pensji Felicji z Wasilewskich Boberskiej oraz ewolucję tych relacji od przyjaźni młodzieńczych do trwałych sieci współdziałania społecznego i patriotycznego w Galicji drugiej połowy XIX w. Autorka pokazuje, jak wspólne doświadczenia edukacyjne i formacja patriotyczna przełożyły się na powstanie Stowarzyszenia im. Klaudyny Potockiej (tzw. „klaudynki”), a następnie – w warunkach powstania styczniowego – na zorganizowane formy pomocy walczącym i więźniom, obejmujące działania kurierskie, logistyczne oraz opiekę nad rannymi. W artykule wyeksponowano również ciągłość i instytucjonalizację tych relacji: na bazie „klaudynek” wyrastały późniejsze organizacje kobiece (m.in. Stowarzyszenie Czynnych Polek, Kółko Serdecznych Polek, Towarzystwo Oszczędności Kobiet), a wspólnota ideałów sprzyjała utrwalaniu postaw emancypacyjnych i obywatelskich.

Karolina Tomczyk-Kozioł przedstawia aktywność społeczną i oświatową kobiet z rodziny Tułodzieckich w Poznaniu, ujmując ją jako przykład rodzinnej sieci współpracy, która łączyła cele opiekuńcze, edukacyjne i narodowe w realiach zaboru pruskiego. Autorka rekonstruuje rolę Anieli Tułodzieckiej (1853–1932) w Towarzystwie Przyjaciół Wzajemnego Pouczania się i Opieki nad Dziećmi „Warta”, wskazując na praktyki organizowania tajnego nauczania języka polskiego, szkolenia nauczycielek, tworzenia biblioteczek i przytulisk

oraz inicjatywy wychowawczo-opiekuńcze. Równolegle pokazuje działalność jej siostry Zofii (1850–1924) – rozwijającą się poza „Wartą” – zwłaszcza w obszarze zawodowej emancypacji kobiet (Stowarzyszenie Personалу Żeńskiego w Handlu i Przemysle), a także zaangażowanie innych krewnych (siostr i siostrzenic) w pracach towarzystwa i środowiskowych akcjach pomocowych.

Czwarty rozdział: *Relacje hierarchiczne, międzygrupowe i międzywyznaniowe* przesuwając uwagę z więzi opartych na bliskości ku kontaktom, które rodzą się w warunkach nierówności statusu, odmienności kulturowej i instytucjonalnych ram współżycia.

Artykuł Rafała Dobka pt. *Funkcjonowanie potomków rodzin frankistowskich w XIX wieku. Grupa religijna, rodzinna czy interesu?* stawia pytanie o charakter potomków warszawskich frankistów w XIX w.: czy stanowili jeszcze wspólnotę religijną, czy raczej zwartą grupę rodzinną i sieć interesów? Autor pokazuje, że po śmierci Jakuba Franka i Ewy Frank frankizm jako formacja religijna szybko tracił znaczenie, natomiast utrwały się gęste powiązania między rodami konwertyckimi, podtrzymywane przez endogamię małżeńską, koligacje oraz strategie awansu społecznego. Ważnym czynnikiem była ograniczona akceptacja ze strony części elit, co sprzyjało wewnętrznej solidarności i samopomocy (m.in. w karierach urzędniczych i prawniczych), przy jednoczesnym odcięciu od żydowskiego zaplecza wspólnotowego.

Anna Czerniecka-Haberko analizuje wizerunek „panien do towarzystwa” na podstawie tekstu Lucyny Ćwierczakiewiczowej opublikowanego w „Kołędzie” w 1899 r. Autorka pokazuje, że retrospektywne portrety kilkudziesięciu kobiet tworzą specyficzny zapis relacji hierarchicznej w sferze prywatnej: dominują w nim kategorie oceny i dyscyplinowania, a także mechanizmy ośmieszania i stygmatyzacji, które ujawniają klasowe i obyczajowe napięcia w relacji „pani-służąca”. Jednocześnie artykuł osadza tekst Ćwierczakiewiczowej w kulturze prasowej i obyczajowej końca XIX w.: omawia recepcję i skandal wywołany publikacją, polemiki prasowe oraz satyryczne riposty (m.in. w piśmie „Mucha”), traktując je jako świadectwo społecznych granic krytyki i publicznego mówienia o prywatności.

Marta Milewska, w tekście pt. *„Tak mało jest tu pro a tak wiele contra”, czyli o relacjach lekarzy i felczerów w guberni płockiej w latach 1864–1914* analizuje przyczyny narastającego konfliktu między obiema grupami zawodowymi. Podstawowym źródłem napięć był znaczny deficyt lekarzy, szczególnie na terenach wiejskich, gdzie dostęp do fachowej opieki medycznej pozostawał ograniczony. W tej sytuacji felczerzy, początkowo przygotowywani do roli pomocników lekarzy, coraz częściej samodzielnie udzielali świadczeń medycznych, stając się konkurencją dla środowiska lekarskiego. W artykule omówiono uwarunkowania ekonomiczne, organizacyjne i społeczne

funkcjonowania obu grup, wykorzystując dane statystyczne, materiały archiwalne oraz prasę medyczną i lokalną. Wykazano, że spory kompetencyjne wynikały zarówno z niedostatecznych regulacji prawnych, jak i trudnych warunków pracy lekarzy prowincjonalnych. Jednocześnie podkreślono, że mimo licznych zarzutów wobec felczerów, ich działalność była niezbędna dla zapewnienia podstawowej opieki zdrowotnej mieszkańcom prowincji, często pozbawionym dostępu do lekarza.

Łukasz Janeczek interpretuje rozwój spółdzielczości na ziemiach polskich w XIX w. jako zjawisko, które – obok funkcji ekonomicznych (tani kredyt, tańsze zakupy, wsparcie drobnej przedsiębiorczości) – pełniło istotną rolę w przebudowie relacji społecznych i kształtowaniu postaw obywatelskich. Autor pokazuje, że praktyki spółdzielcze sprzyjały wytwarzaniu kapitału społecznego: uczyły zaufania, odpowiedzialności i współdziałania, wprowadzały mechanizmy kontroli i rozliczalności lokalnych autorytetów oraz budowały przywiązanie do wspólnoty lokalnej, a w dłuższej perspektywie także narodowej. Ważnym wątkiem jest zróżnicowanie warunków rozwoju kooperatywności w trzech zaborach (Galicja – spółdzielczość jako reakcja na biedę; Królestwo Polskie – modernizacja pod presją represji i niewydolności administracji; zabór pruski – najlepsze ramy prawno-gospodarcze przy jednoczesnej polityce antypolskiej), co pozwala uchwycić, jak instytucje spółdzielcze stawały się narzędziem samoorganizacji w warunkach braku państwowości.

Zebrane w tomie studia i szkice pokazują relacje jako dynamiczne konfiguracje bliskości i dystansu: od małżeństwa, rodzicielstwa i parantel, przez korespondencję i środowiskową towarzyskość, po relacje zależności oraz więzi między grupami różnymi wyznaniem, pochodzeniem i językiem. W tym sensie tom nie tylko poszerza katalog tematów życia prywatnego, ale też wzmacnia perspektywę badawczą, w której analiza relacji pozwala lepiej zrozumieć mechanizmy społecznej zmiany w realiach zaborów i nowoczesności.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

- Barzycka-Paździor A., *Ojcostwo w drugiej połowie XIX i na początku XX w. Szkice z dziejów rodziny galicyjskiej*, Kraków 2019.
- Biliński P., *Moszczyńscy. Studium z dziejów łoniowskiej linii rodu w XIX wieku*, Kraków 2006.
- Bołdyrew A., *Matka i dziecko w rodzinie polskiej. Ewolucja modelu życia rodzinnego w latach 1795–1918*, Warszawa 2008.
- Borowiak S., *Dwór a wieś folwarczna w Poznańskim w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku*, Poznań 2020.

- Chlebowska A., *Stare panny, wdowy i rozwiedzione. Samotne szlachcianki w Prusach w latach 1815–1914 na przykładzie prowincji Pomorze*, Szczecin 2012.
- Chwalba A., *Polacy w służbie Moskali*, Warszawa–Kraków 1999.
- Ciechowicz M., *Uczucia i metodologia: idee badania historii w pismach Joachima Lelewela z lat 1815–1824*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2024, nr 69/3, s. 9–25.
- Cynarski S., *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia*, Warszawa 1996.
- Dla przyjemności i z konieczności. Na szlakach ziemiańskich podróży w XIX i XX wieku. Studia i materiały Muzeum Ziemiaństwo w Dobrzycy*, t. 8, red. S. Borowiak, Dobrzyca 2020.
- Duda A.A., *Ordynat ołycki książę Janusz Radziwiłł i jego rodzina*, Lublin 2024.
- Dwór a społeczności lokalne na ziemiach polskich w XIX wieku*, red. W. Caban, M.B. Markowski, M. Przeniosło, Kielce 2008.
- Grobelna-Mazurek P., Manyś B., *Uczucia, emocje i postawy życiowe Anny z Mycielskich Radziwiłłowej w świetle jej listów. Przyczynek do badań nad kobietami z kręgów magnackich Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Zapiski Historyczne” 2019, t. 84, z. 3, s. 57–79.
- Historie afektywne i polityki pamięci*, red. E. Wichrowska, A. Szczepan-Wojnarska, R. Sendyka, R. Nycz, Warszawa 2015.
- Hud B., *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku: zarys konfliktów społeczno-etnicznych*, Zalesie Górne 2013.
- „Jak Ty będziesz zadowolony, to i ja będę zadowolona”. Listy Pauliny i Aleksandra Wielopolskich z lat 1860–1862*, opr. A. Staniszevska, Łódź 2025.
- Janicki A., *Studenci polscy na Politechnice Ryskiej w latach 1862–1918*, t. 1–2, Gdańsk 2005.
- Kapuścińska-Kmieciak N., *Zdrada małżeńska w dziewiętnastowiecznych pałacach i dworach ziemiańskich*, Łódź 2013.
- Karolczak K., *Dzieduszyccy. Dzieje rodu. Linia poturzycko-zarzecka*, Kraków 2000.
- Karolczak K., *Rodzina Dzieduszyckich herbu Sas w XIX i XX wieku*, Warszawa 2013.
- Krisań M., *Chłopi wobec zmian cywilizacyjnych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX — początku XX wieku*, Warszawa 2008.
- Kuzicki J., *Nieść wiarę i nadzieję na obcej ziemi. Polskie duchowieństwo katolickie w życiu religijnym i polityczno-społecznym Wielkiej Emigracji we Francji (1831–1863)*, Rzeszów 2014.
- Leończyk S., *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2017.
- Marchlewicz K., *Wielka Emigracja na Wyspach Brytyjskich (1831–1863)*, Poznań 2008.
- Między współpracą a odrzuceniem – Żydzi i Polacy w XIX i XX wieku*, red. Z. Trębacz, Warszawa 2021.
- Podsędek M., *Empatia jako narzędzie historyka — możliwości i ograniczenia wykorzystywania empatii w badaniu przeszłości*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2019, t. 49, s. 387–402.
- Polacy w oczach Rosjan – Rosjanie w oczach Polaków*, red. R. Bobryk, J. Faryna, Warszawa 2000.
- Popek J., *Ród Tyszkiewiczów z Weryni w XIX wieku*, Kraków 2019.
- Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim*, red. D. Kałwa, A. Walaszek, A. Żarnowska, Warszawa 2005.
- Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kukło, Warszawa 2008.
- Siennicka M., *Rodzina burżuazji warszawskiej i jej obyczaj: druga połowa XIX i początek XX wieku*, Warszawa 1998.

- Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. P. Guzowski, C. Kukło, Białystok 2014.
- Trynkowski J., *Polski Sybir. Zesłańcy i ich życie. Narodziny mitu*, Warszawa 2017.
- Wieś a dwór na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. W. Caban, M.B. Markowski, Kielce 1999.
- Woniak K., *Zwangswelten. Emotions- und Alltagsgeschichte polnischer „Zivilarbeiter“ in Berlin 1939–1945*, Paderborn 2020.
- Zaremba M., *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Warszawa 2012.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Olsztyn 2013.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 1, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Łódź–Olsztyn 2014.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 2, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. J. Kita, M. Sikorska-Kowalska, Łódź–Olsztyn 2014.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 3, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, M. Klempert, Łódź–Olsztyn 2014.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 4, „Marginesy”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2021.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 5, „Świat dziecka”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2016.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 6, „Moda i styl życia”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2017.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 7, „Prywatne światy zamknięte w listach”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2018.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 8, „O mężczyźnie (nie)zwyczajnie”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2019.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 9, „Kariera w optyce prywatności”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2020.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 10, „W zwierciadle rzeczy”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2022.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 11, „Perspektywa stołu”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2023.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 12, „Śmiech, humor, satyra”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2024.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 13, „Requiem”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2025.
- <https://historia.uw.edu.pl/vii-ogolnopolska-konferencja-naukowa-historykow-xix-w-cfp/>
[dostęp: 10.12. 2025].

SUMMARY

Privacy in Social Networks. An Introduction

The fourteenth volume of the series *The Private Life of Poles in the Nineteenth Century* is devoted to social relationships as a fundamental dimension of private life. Relationships are understood broadly, encompassing family and non-family ties, kinship networks, dependencies, solidarity, and conflicts shaped by the profound social transformations of the nineteenth century. Mobility, urbanization, industrialization, emancipation, and the realities of the partitions of Poland transformed traditional communities and fostered new forms of social bonds. The introduction outlines the main directions of Polish historiography on relationships, including studies of family and kinship, the history of emotions and intimacy, migration, and interactions between social, religious, and national groups. The volume presents relationships as a phenomenon linking tradition and modernity and as a key to understanding the mechanisms of both social and private life. The collected studies demonstrate how nineteenth-century Poles established, maintained, and lost social ties, and how major historical processes were reflected in the experiences of individuals.

Keywords: privacy, relationships, family ties, 19th century, introduction